

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio piligrimystės aprašymas: vokiškasis leidimas (1603)¹

ELEONORA TERLECKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
eleonora.terleckiene@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-2538-742X>

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas ir analizuojamas pirmasis Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) piligriminės kelionės aprašymo vertimas į vokiečių kalbą (1603). Vertėjas Laurynas Borkovskis, lydėdamas jaunuosius didikus, karaliaus Stepono Batoro patikėtinio Mártono Berzeviczy sūnus Kristupą ir Joną studijų kelionėje, išvertė ir Maince publikavo vertimą, kuris pasirodė tų pačių metų Frankfurto knygų mugės kataloge. Šis tekstas, iki šiol nesulaukęs tinkamo tyrėjų dėmesio, pirmiausia įdomus savo leidybine istorija ir paratekštais. Laurynas Borkovskis vertimą dedikavo būsimajam karaliui Vladislovui Vazai (1595–1648). Paaiškindamas, kuo piligrimystės aprašymas gali būti įdomus ir naudingas jaunajam valdovui, Borkovskis leidžia geriau įvertinti teksto to meto recepciją. Straipsnyje aptariamas ir „Dialoginis eilėraštis“ („Carmen dialogicum“) – poetinis pokalbis tarp brolių Jono ir Kristupo, kuriame išaukštinamas Radvilos Našlaitėlio asmuo ir Vazų giminė. Tyrimas parodo, kad tekstas buvo skirtas ne tik vokiškai kalbantiems ATR gyventojams, bet taip pat siekė atkreipti Mainco akademijos bendruomenės dėmesį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis; piligrimystė; Jeruzalė; vertimas; vokiečių kalba; LDK raštija.

ĮVADAS

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) piligriminė kelionė į Jeruzalę, įvykusi 1582–1584 m., sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo.

¹ Esu dėkinga dr. Onai Dilytei-Čiurinskienei ir dr. Aleksej Burov už pastabas ir patarimus rengiant publikaciją.

Kai pagaliau, kaip manoma, apie 1590–1591 m.² kunigaikštis aprašė savo įspūdžius, rankraštis plito nuorašais. Tolimos šventosios vietos, egzotiškojo Egipto papročiai ir gamta, sudėtingos keliautojų sąlygos ir pavojai masino įvairius skaitytojus, domino skirtingų profesijų ir tikėjimų žmones³. Tai liudija ir evangeliko reformato Andriejaus Volano 1598 m. išspausdinta panegirika Radvilai Našlaitėliui, kurioje jis, atpasakodamas įsimintiniausius rankraštyje aprašytus kelionės epizodus, pirmasis suteikė galimybę su kunigaikščio pili-grimyste susipažinti gausesniam skaitytojų būriui⁴. Radvilą, ilgai delsusį veika-lą publikuoti, greičiausiai įkalbėjo jo aplinkos žmonės, argumentuodami rankraščio populiarumu, galbūt paskatino ir paties kunigaikščio atsakomybė skelbti žinią apie Šventąją Žemę, priiimta tampant Šventojo Kapo riteriu. Tačiau įtakos turėjo ir rankraščiais plintančios „klaidingos“ kelionės detalės bei interpretacijos, apie kurias pirmo leidimo dedikacijoje užsiminė teksto vertėjas į lotynų kalbą Tomas Treteris. Jis rašė, kad „jei šitas mano vertimas nebus išspausdintas, tada tai šen, tai ten išsibarsčiusiuose liaudies kalba rašytuose egzemplioriuose iš dalies dėl nurašinėtojų nerūpestingumo, iš dalies dėl nedorųjų krikščionių tikėjimo ir pamaldžių darbų priešų sukčiavimo dau-gelyje vietų turinys bus visai pakeistas ir iškraipytas. Todėl rankose turėdamas vieną patikimesnį, iš paties kunigaikščio originalo nurašytą, jau į lotynų kalbą išverstą egzempliorių, pasirūpinau kuo greičiau išspausdinti, kad pagal jį, kai-po pagal teisingą ir tikrą pavyzdį, bet kokie liaudies kalba pas mus išplatinti egzemplioriai galėtų būti patikslinti ir pataisyti“⁵. Tad oficialus kunigaikščio

² Stanisław Alexandrowicz, „Peregrynacja do Ziemi Świętej księcia Radziwiłła Sierotki. Czas powstania rękopisu“, in: *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. Marian Biskup, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1976, p. 585–601.

³ Radvilos Našlaitėlio korespondencijoje atsispindi, kad netruko nusidrieki eilė norinčiųjų rankraštį pasiskolinti ir persirašyti. Tarp pirmųjų skaitytojų – Lukas Gurnickis, Andriejus Bobolė, Leonas Sapiega. Plačiau žr. Eleonora Terleckienė, *Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616) kultūrinė aplinka ir katalikiškojo atsinaujinimo procesas LDK*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2023, p. 58.

⁴ [Andrius Volanas], *Panegyricus Illustrissimo Principi Domino D. Nicolao Christophoro Radvillo*, Vilnae: excudebat Salomon Sultzer, 1598. Tekstas publikuotas: Andrius Volanas, „Panegirika šviesiausiajam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Trakų vaivada, Myro ir Šidlovecio grafui, ir t. t. ir t. t.“, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaite, in: *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 241–275.

⁵ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1990, p. 29.

Radvilos teksto leidimas, pasirodęs 1601 m., turėjo ne tik plačiai skleisti žinią apie sėkmingą kelionę, pasitarnauti kitiems piligrimams, bet ir užkardyti piligriminio aprašymo variantiškumą.

Teksto populiarumą ir poreikį jį skleisti liudija netrukus pasirodę vertimai. Vos po dvejų metų (1603) Maince buvo publikuotas vokiškas⁶, o 1607 m. dviem knygomis pasirodė lenkiški piligrimystės aprašymo ir procesijos tekstai⁷. Žinoma, kad kunigaikštis norėjo aprašymą paskelbti ir italų kalba, tačiau sumanymą įgyvendinti sutrukdė visuomeniniai rūpesčiai⁸. Svarbu tai, kad 1614 m. Antverpene, prestižinėje Christophe'o Plantino spaustuvėje, buvo išleistas papildytas ir pataisytas knygos leidimas⁹. Ši intensyvi tarptautinė teksto sklaida iki šiol susilaukė palyginti nedaug dėmesio¹⁰. Nepagrįstai paraštėse atrodo likęs pirmasis – vokiškasis – vertimas, į kurį ir siekiama šiame straipsnyje pažvelgti kiek atidžiau. Skubiai išverstas ir išleistas – vos po dvejų metų nuo lotyniškosios publikacijos – leidimas turi naujų vertėjo ir leidėjo pridėtų teksto elementų. Kol kas nesiimama lyginti lotyniškojo ir vokiškojo

⁶ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt. Des Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten unnd Herren, Herrn Nicolai Christophori Radzivili, Hertzogen in Olike unnd Nyeswiesz, Grafen in Szyllowic und Myr, &c.: Welche in vier Sendschreiben begriffen, darinn sehr nützlich, lustige und seltzame ding, im Heiligen und Egyptischen Landt: in vielen Jnseln, auff dem Meer und Nilo, von den Christen, Türcken, Arabern und anderer allerhand jetziger Zeit Sachen zu ersehen*, Meyntz: Lippen, 1603.

⁷ *Hierozolimska Processia. W Kosciele Chwalebneho Grobu Pana Iezusowego zwyczajna. Przy Obchodzeniv Kaplic, Oltarzów, y inszych mieysc świątych, na ktorych Zbawiciel trudząc się, y krew S. przelewaiąc, Zbawienie ludzkie odprawował. Wzięta z ksiąg Hierozolimskiey Peregrynacyey albo Pielgrzymowania Iasnie Woelmożne Pana Mikołai Chrzyštofa Radziwiła na Olyce y Nieświeżu Książęcia. &c &c. Gwoli nabożnym ludziom, a mianowicie Bractwom Kompassyiey Zbawiciela naszego, y Processiom ich, Przełożona*, Kraków: w drukarniey Lazzarowey, 1607; [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Peregrinacia abo pielgrzymowanie do Ziemie Świętey*, Kraków: w drukarni Symona Kęmpiniusa, 1607.

⁸ Tomasz Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616): wojewoda wilenski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000, p. 125.

⁹ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili ducis Olicae et Niesvisii palatini Vilnensis militis Ierosolymitani etc. primum a Thoma Tretero custode Varmiensi ex Polonico sermone in Latinum translata, nunc varie aucta et correctius in lucem edita*, Antverpiae: ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1614.

¹⁰ Verta paminėti naujausią Dariaus Antanavičiaus tyrimą: „Plantinus ubique Plantinus: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 ir 1614 m. leidimų istorijai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2023, Nr. 1, p. 35–84.

tekstų vertimo subtilybių, kurios reikalauja kiek daugiau įdirbio, paliekant šiuos darbus ateičiai. Apsiribojama šio leidimo konteksto ir paratekstų – vertėjo Lauryno Borkovskio dedikacijos princui Vladislovui Vazai, jaunųjų Berzeviczių „Dialoginio eilėraščio“ ir kitomis – analizėmis, atskleidžiančiomis Radvilos piligrimystės aprašymo kelią pas vokiškąją skaitytoją.

BRAUNSBERGAS–MAINCAS–FRANKFURTO KNYGŲ MUGĖ

Kaip nurodoma vokiškame leidime, vertimą parengė kilmingas prūsas (*nobilis Prutenus*) Laurynas Borkovskis (Laurentius Borkowski, Laurentius a Borcken)¹¹. Duomenų trūksta, tačiau jį galime sieti su intelektualine Braunsbergo jėzuitų aplinka¹², kurioje dirbo ir kunigaikščio teksto vertėjas į lotynų kalbą Treteris. Borkovskiui patikėta į studijų kelionę lydėti du, kaip nurodoma tekste, kilmingus jaunuolius (*generosi adolescentes*) – Joną ir Kristupą Berzeviczius, kurių „vadovu“ (*eorum Moderator*) jis buvo paskirtas. Minimi broliai – didiko, Transilvanijos kanclerio (1578–1586), karaliaus Stepono Batoro patikėtinio Mártono Berzeviczy (1538–1596) sūnūs¹³. Tarptautinį žinomumą pelnęs diplomatas ir humanistas į Lenkiją atvyko kartu su valdovu, kuris už sėkmingą tarnybą ir tam, kad sustiprintų vengrų didiko pozicijas tarp lenkų bajorų, suteikė patikėtiniui Osieko barono ir kašteliono titulus. Berzeviczy buvo liuteronas, tačiau po jo mirties žmona kartu su vaikais grįžo į Romos katalikų tikėjimą.

1599–1601 m., kol kunigaikščio piligriminės kelionės aprašymas buvo rengiamas spaudai, jaunieji Berzevicziai Braunsbergo jėzuitų kolegijoje studijavo kartu su Radvilos Našlaitėlio sūnumis – Jonu Jurgiu, Albertu Vladislavu

¹¹ Pavardė nurodo, kad buvo kilęs iš Prūsijos Barkių (lenk. Borki, vok. Borcken) kaimo.

¹² Józefo Trypućko sudarytame Braunsbergo jėzuitų kolegijos knygų kataloge nurodyta, kad Simono Caulerijaus *Rhetoricorum libri quinque* (Paryžius, 1600) knygoje įrašyta proveniencija „Ex liberalitate R. D. Laurentij Borkowski Collegij Brunsbergensis“. *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala. Indexes = Indeksy. Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, edited by / opracowali Michał Spadowski, Sławomir Szyller, Warszawa-Uppsala: Biblioteka Narodowa, Uppsala Universitetsbibliotek, 2007, t. 2, p. 136.

¹³ Plačiau žr.: Endre Veress, *Berzeviczy Márton (1538–1596)*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1911; Ödön Szabolcs Barlay, „Egy humanista politikus pályakezdése – Berzeviczy Márton“, in: *Irodalom és ideológia a 16-17 Században*, edited by Béla Varjas, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987, p. 135–150.

ir Kristupo Mikalojumi. 1601 m., jauniesiems Radviloms išvykstant namo, auklėtiniai kunigaikščiams ir jų tėvui skyrė eilių, publikuotų *Propemptikų* rinktinėje ir išleistų Georgo Schönfelso spaustuvėje, kurioje tais pačiais metais publikuotas ir piligrimystės aprašymas¹⁴. Pirmoji ir ilgiausia „Bendražygio elegija“ (*Elegus Commilitonis*) pasirašyta minėto Jono Berzeviczy. Kaip spėja ir XVIII a. istorikas Jeronimas Jušinskis, tai buvo ne Braunsbergo mokinių, o jų mokytojų eilės¹⁵, tačiau pats faktas patvirtina, kad Radvilos teksto vertimo sumanytojai ir įgyvendintojai dirbo toje pačioje aplinkoje, kurioje buvo parengtas ir pirmasis leidimas.

Borkovskis vertimą iš lotyniško teksto į vokiečių kalbą atliko Maince, kai Berzevicziai studijavo laisvuosius menus Mainco akademijoje (*in Academia Moguntina*). Borkovskio dedikacija princui Vladislovui Vazai pasirašyta 1603 m. balandžio 19 d. ir žinutė apie naują knygą spėjo pasirodyti tų pačių metų Frankfurto knygų mugės pavasario kataloge¹⁶. Knyga išspausdinta Maince, Baltazaro Lipeno (Balthasar Lippen, m. 1623) spaustuvėje, o jos platinimu pasirūpino Mikalojus Šteinas (Nikolaus Stein, Steinius, veikė 1603–1623 m.), spaustuvininkas ir knygų pardavėjas, pagarsėjęs muzikiniais spaudiniais¹⁷. Jo ryšius su Vilniumi liudija ir tai, kad tais pačiais metais jo spaustuvėje pasirodė Vilniaus kanauninko Andriejaus Jurgevičiaus (1560–1604) į vokiečių kalbą išverstas traktatas apie Evangeliją, pirmą kartą išspausdintas 1599 m. Vilniuje¹⁸.

¹⁴ *Propemptica Perillustribus DD. Illustrissimi Domini D. Nicolai Christophori Radzivill. [...] Filiis, D. Ioanni Georgio, D. Alberto, D. Christophoro Radziwilis: cum Brunsberga, post dietericum studiosorum spacium confectum, in patriam regrederentur A Nobilibus Quibusdam In Collegio Brunsbergen: S. I. politioris litteraturae studiosis, eorundem I. DD. commilitonibus officiose dicata*, Braunsbergae: Georgium Schönfels, 1601.

¹⁵ Michał Hieronim Juszczyński, *Dykcjonarz poetów polskich tom II*, Kraków: Józef Matecki, 1820, p. 447.

¹⁶ *Catalogus Universalis pro nundinis Francofurtensibus vernalibus de anno 1603. Hoc est designatio omnium librorum, qui istis nundinis vernalibus, vel novi vel emendatiores aut auctiores prodierunt. Das ist: Verzeichniß aller Bücher so zu Franckfort in der Fastenmeß Anno 1603. entweder gantz new oder sonsten verbessert oder auffß new widerumb auffgelegt in der Buchgassen verkaufft worden*, Francofurti: Saur; Francofurti: Kopff, 1603.

¹⁷ Plačiau žr.: Axel Beer, „Die Musikdrucke des Frankfurter Verlegers Nikolaus Stein“, in: *Kirchenmusikalisches Jahrbuch – 101*, 2017, t. 101, p. 7–18.

¹⁸ [Andriejus Jurgevičius], *Quinti evangelii, professores antiquissimi et celeberrimi Nullus et Nemo, qui in Ecclesia mathematica, fugitiva, latitante, incognita et inuisibili protestantium, usque ad Lutherum, Zwinglium et Calvinum latuerunt e tenebris eruti, per Andream Iurgiewicium canonicum Vilnensem*, Vilnae: Daniel Lancicius, 1599. *Der Reformierte Weitbekandte*

Frankfurto knygų mugė buvo organizuojama dukart per metus – per gavėnią ir Mykolines. Tai buvo to meto tarptautinio knygų prekybos tinklo centras, kuriame susirinkdavo knygų pardavėjai, pritraukdavę kitus šio meno specialistus – savo rankraščius siūlančius autorius ir jų kritikus, redaktorius, medžio ir vario raižytojus, spausdinimo įrangos pardavėjus ir t. t. Frankfurto knygų mugė išliko svarbi iki 1625 m.¹⁹ 1603 m. pavasario katalogo skyrelyje prie „vokiškų istorinių ir geografinių knygų“ įrašyta: „Hercogo Mikalojaus Kristupo Radvilos piligrimystė į Jeruzalę, išversta Lauryno iš Barkių. Maincas, pas Steiną, in quarto“.²⁰ Pervertus XVI–XVII a. sandūros mugių katalogus akivaizdu, kad autorių iš ATR čia patekdavo vos vienas kitas. Tad teksto pasirodymas ir distribucija tokio masto renginyje buvo tiesiausias kelias pasiekti užsienio skaitytojus.

VERTIMO PARATEKSTAI: VERTĖJAS IR ADRESATAI

Laurynas Borkovskis kunigaikščio kelionės aprašymą išvertė iš lotyniškojo Treterio varianto ir jo apimties nekeitė – nei trumpino, nei ilgino. Tačiau vokiškai me leidime nebuvo pridėtas Radvilos Našlaitėlio atvaizdas ir Šv. Kapo bazilikos raižinys, tad atsisakyta lotyniškoje knygoje esančių paskutinių pastraipų, atliekančių *post scriptum* funkciją ir komentuojančių vizualinį priedą. Į vokišką leidimą įtraukta originali procesijos liturgija lotynų kalba, į vokiečių kalbą išverstos dalykinė rodyklė ir Treterio prakalba krikščionių skaitytojui. Tam, kad straipsnio skaitytojui būtų aiškesni leidimų struktūriniai pokyčiai, pridedama lyginamoji lentelė, kurioje atvaizduotas 1601 m. ir 1603 m. leidimų turinys.

Niemandt: Welcher lauter und klar zu erkennen gibt, wo die rechte oder unrechte, waare oder falsche Kirche jederzeit gewest, unnd jetziger zeit zu finden sey, in Lat. beschrieben durch Andream Iurgiewiczium. Jetzt in d. hohe Teutsche Spraach vertiert durch Ioannem Stamphium, Maynß: Balthasar Lippen, in Verlegung Nicolai Steinij, 1603.

¹⁹ Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450-1800*, ser. *Foundations of history library*, translated by David Elwyn Gerard, Atlantic Highlands, N. J.: Humanities Press, 1976, p. 193. Taip pat plačiau žr. Mathilde Rovelstad, „The Frankfurt Book Fair“, in: *Journal of Library History, Philosophy, and Comparative Librarianship*, 1973, t. 8, Nr. 34, p. 113–123; *Fairs, Markets and the Itinerant Book Trade*, edited by Robin Myers, Michael Harris and Giles Mandelbrote, New Castle, Delaware and London: Oak Knoll Press and The British Library, 2007.

²⁰ *Catalogus Universalis*, I. f2r. „Herßog Nicolai Christophori Radzivili Hierosolymitansche Pilgerfahrt verteutschen durch Laurentium a Borkaum. Mainß bey Steinio in 4.“

<i>Hierosolymitana peregrinatio, 1601</i>		<i>Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt, 1603</i>	
Titulinis puslapis	))(r	Titulinis puslapis	A ₁ r
Spaustuvės privilegija (<i>Summa privilegii</i>)	))(v	Šv. Jeronimo laiškas Marcelai pal. Paulės vardu lotynų kalba (<i>D[ivus] Hieronymus in B[eatae] Paulae ad Marcellam Epistola</i>)	A ₁ v
		Dedikacija princui Vladislovui vokiečių kalba (<i>Dem Durchleuchtigsten [...] Herrn Ladislao</i>)	A ₂ r–A ₄ r
		Vazų herbo raižinys	A ₄ v
		„Dialoginis eilėraštis“ lotynų kalba („Carmen dialogicum“)	A ²
Tomo Treterio dedikacija lotynų kalba (<i>Thomas Treterus Custos Varmiensis Christiano Lectori S[alutem] D[icit]</i>)	))(r–)(₃ r	Tomo Treterio dedikacijos vertimas į vokiečių kalbą (<i>Thomas Treter Custos zu Frawenbürck dem Christlichen Leserglück und heil</i>)	B ₁ r–B ₃ r (p. 1–5)
Radvilos Našlaitėlio atvaizdo raižinys	))(v		
Religinis pasveikinimas lotynų kalba (<i>Prosphonema religionis</i>)	))(r	Religinis pasveikinimas lotynų kalba (<i>Prosphonema religionis</i>)	B ₃ v (p. 6)
Dedikacinis eilėraštis Tomui Treteriui lotynų kalba (<i>Thoma Tretero [...] qui hodoeporicon hoc a se translatus edidit</i>)	))(v	Dedikacinis eilėraštis Tomui Treteriui lotynų kalba (<i>Thoma Tretero [...] qui hodoeporicon hoc a se translatus edidit</i>)	B ₄ r (p. 7)
Radvilos piligriminio aprašymo vertimas į lotynų kalbą	A ₁ r–Nn ₃ v (p. 1–286)	Radvilos piligriminio aprašymo vertimas į vokiečių kalbą	B ₄ v–Ll ₂ v (p. 8–274)
Procesijos tvarkos Šv. Kapo bazilikoje antraštinis lapas (<i>Ordo processionis S. Sepulchri</i>)	Nn ₄ r	Vertėjo komentaras lotynų kalba	Ll ₃ r (p. 275)
Šv. Kapo bazilikos raižinys (<i>Planta Ecclesiae</i>)	Nn ₄ v		
Raižinio legenda	Oo ₁ r (p. 285)		

Procesijos Šv. Kapo bazilikoje ir išventinimo į Šv. Kapo riterius tvarka (<i>Ordo processionis quae sit per Ecclesiam S. Sepulchri</i>)	Oo ₁ v– Qq ₂ v (p. 286– 304)	Procesijos Šv. Kapo bazilikoje ir išventinimo į Šv. Kapo riterius tvarka (<i>Ordo processionis quae sit per Ecclesiam S. Sepulchri</i>)	Ll ₃ v–Nn ₂ r (p. 276– 289)
Dalykinė rodyklė (<i>Rerum memorabilium index</i>)	Qq ₃ r– Rr ₃ r	Dalykinė rodyklė (<i>Verzeichnuß Denckwürdiger und Vornembster sachen, so in diesem Buch begriffen</i>)	Nn ₂ v– Nn ₄ v
Klaidų sąrašas (<i>Errata</i>)	Rr ₃ v		

Tačiau yra ir daugiau pokyčių. Visų pirma skiriasi pavadinimai. Pirmasis lotyniškasis leidimas pavadintas „Piligrimystė į Jeruzalę, aprašyta keturiuose laiškuose“ (*Hierosolymitana peregrinatio IV. Epistolis comprahensa*), o vokiškasis – „Neseniai įvykusi kelionė į Jeruzalę ir atgal. [...] aprašyta keturiuose laiškuose, kuriuose [pasakojama apie] labai naudingus, smagius ir keistus dalykus Šventojoje ir Egipto žemėje, daugelyje salų, jūroje ir Nilo [vandenys], apie krikščionis, turkus, arabus ir kitus dabarties dalykus“ (*Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahr. [...] welche in vier Sendschreiben begriffen, darinn sehr nützlich, lustige und seltsame ding, im Heiligen und Egyptischen Landt: in vielen Inseln, auff dem Meer und Nilo, von den Christen, Türcken, Arabern und anderer allerhand jetziger Zeit Sachen zu ersehen*). Vokiškojo leidimo pavadinimas labiau intriguojantis, pabrėžiantis aprašymo vienalaikiškumą. Šiuo klausimu svarbios informacijos suteikia ir dar vėlesnis tekstas – 1609 m. piligriminių kelionių antologijos, į kurią buvo įtrauktas ir kunigaikščio aprašymas, pratarė. Ši antologija, sudaryta garsaus Frankfurto leidėjo ir knygrišio Sigismundo Feyerabendo (1528–1590), pirmą kartą buvo išspausdinta 1584 m.²¹, ją sudarė XII–XVI a. šešiolika piligriminių aprašymų²². 1609 m. Mikalojus Rothas (Nicolaus Roth) dviem tomis perleido papildytą

²¹ *Reyßbuch deß heyligen Lands: Das ist ein grundtliche beschreibung aller und jeder Meer und Bilgerfahrten zum heyligen Lande, so bißhero, in zeit dasselbig von den Vngläubigen erobert und inn gehabt, beyde mit bewehrter Hand und Kriegßmacht, zu wider erobierung deren Land [...] von vielen Fürsten [...] und andern fürtrefflichen [...] geistlichs und weltlichs Stands Herren, zu Wasser und Land vorgenommen, Franckfort am Mayn: durch Johann Feyerabendt: in verlegung Sigmundt Feyrabendts, 1584.*

²² Plačiau žr. Anne Simon, *Sigmund Feyerabend's „Das Reyßbuch deß heyligen Lands“*. *A Study in Printing and Literary History*, Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1998.

antologiją – pirmąjį tomą sudarė Feyerabendo publikuoti piligriminiai aprašymai, o antrąjį – naujausi tekstai, tarp jų ir Radvilos Našlaitėlio vokiškasis vertimas²³. Pratarmėje paaiškinta, kad buvo pasitelktas žymus istorikas (*ei-nen vornehmen Historicum*), galintis atrinkti antologijai tinkamus tekstus – svarbu, kad informacija nesikartotų (tad būtų nauja) ir pasakojimas nebūtų pernelyg ilgas. Buvo atrinkti trys – žymaus liuteronų teologo ir orientalistų Saliamono Schweiggerio (1551–1622) diplomatinė kelionė į Konstantinopolį ir Jeruzalę²⁴, mažai žinomo Jono Schwallarteno kelionės aprašymas²⁵ ir Radvilos Našlaitėlio teksto vertimas. Pratarmėje nurodoma:

Tad kruopščiai ištyręs tuos tekstus, jis [minėtasis istorikas – E. T.] atrinko šiuos tris žymius autorius, mat jų kelionės į Šventąją Žemę aprašymai, kuriuos turėjome po ranka, yra iš visų mūsų turimų labiausiai išsiskiriantys, nes juose detalai aprašyta daug svarbių dalykų ir įvykių, apie kuriuos kiti nepagalvoja arba užsimena tik truputį, kad mielasis skaitytojas iš šių tekstų patirtų ypatingą malonumą ir džiaugsmą, ir kad visada girtų bei teisingai liaupsintų tuos, kurie iš ypatingo užsidegimo negailėjo nei pinigų, nei savo gyvybių lankydami šventąsias vietas²⁶.

Tad jau netrūkstant įvairių vokiškų piligriminių ar diplomatinių kelionių į Vidurio Rytus, Radvilos Našlaitėlio aprašymas buvo vertinamas ne tik dėl

²³ *Reyßbuch deß Heyligen Lands, Das ist ein gründtliche beschreibung aller und jeder Meer und Bilgerfahrten zum heyiligen Lande, so bißhero, in zeit dasselbig von den Ungläubigen erobert und inn gehabt, [...] zu wider Eroberung deren Land, [...] von vielen [...] Geistlichs und Weltlichs Standts Herren, zu Wasser und Land vorgenommen, ins Werck gericht, und durch wunderbarlich Abentheuwr, auch unglaublich grosse Gefahr, Leibs und Guts vollnbracht, ander Theil, Franckfort am Mayn: Roth, 1609.*

²⁴ Editio princeps: [Salomon Schweigger], *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg: Johann Lantzenberger, 1608.

²⁵ Editio princeps: [Johan Schwallarten], *Eine neue Reisebeschreibung von Teutschland aus nach Constantinopel und Jerusalem etc.*, Nürnberg: Johann Lantzenberger, 1608.

²⁶ *Reyßbuch deß Heyligen Lands*, ander Theil, op. cit., I.)(r. „Also hat er nach fleissiger Besichtigung solcher Exemplar, diese drey vornehme Authores erwöhlet, daß derselben Beschreibung dieser Heiligen Reyß, die aller vornehmsten unter allen, so wir bey der Hand gehabt, billich seyen, dann sie viel vornehmer Sachen und Gelegenheit, deren die andern zum theil gar nicht gedencken, oder nur etwas wenig anrühren, zum außführlichsten beschreiben, also daß der günstige Leser an solchem ein besonders Genügen unnd Ergeßligkeit haben, auch den jenigen Lob uund Ehrenwürdigen Personen, so auß besonderer Affection diese Heilige Verter zu besichtigen, sich keinen Kosten noch Gefahr Leibs und Lebens betawren lassen, billiches und rühmliches Lob jederzeit verleyhen und nachsagen wirdt.“

pastabumo detalėms, siekio nekartoti to, kas jau yra žinoma (ką ir pats ne kartą tekste mini), bet ir dėl pačios kelionės naujumo (į ką atkreipiamas dėmesys pavadinime) ir fiksuojamų realiųjų aktualumo.

Pavadinimą vertimui tikriausiai suteikė leidėjas, jis pasirinko ir kitoje antraštinio lapo pusėje prieš dedikaciją princui Vladislovui atspausa šv. Jeronimo laiško ištrauka, kuri atlieka knygos epigrafo funkciją. Cituojamame XLVI laiške argumentuojamas žemiškosios Jeruzalės šventumas ir jos reikalingumas krikščionių tikėjimui²⁷. Autoritetinga šv. Jeronimo nuomonė apie Šventąją Žemę buvo cituojama tiek piligrimystės kritikų, tiek apologetų²⁸. Pavyzdžiui,

²⁷ „Jei tarnų ir žmonių išpažinimas yra šlovingas, kodėl neturėtų būti šlovingas Viešpaties ir Dievo išpažinimas? Visur garbiname kankinių kapus, ant akių dedame jų šventus pelenus ir, jei leidžiama, lūpomis liečiame, tačiau kapavietę, kurioje Viešpats yra palaidotas, kai kurie mano esant nevertintiną? Jei savais netikime, patikėkime bent velniui ir jo angelais, kurie kiekvieną kartą, kai prieš tą [Kristaus kapą] iš apsėstųjų kūnų yra išvaromi, lyg Kristaus teismo akivaizdoje stovi drebėdami, staugdami ir sielodamiesi nukryžiuotą, kurio bijo. *Ir toliau*. Kas bebūtų Galijoje svarbiausias, čia skuba. Nuo mūsų pasaulio atskirtas britas yra padaręs pažangą tikėjime; palikęs savo kraštą, kuriame leidžiasi saulė [t. y. esantį tolimuosiuose Vakaruose], ieško vietos [t. y. Šventosios Žemės], jam žinomos tik iš gando ir šventraščio pasakojimo. Ar dar minėti armėnus, persus, Indijos ar Etiopijos tautas ir jų kaimyną Egiptą, gausų vienuolių; Pontą ir Kapadokiją, Koilesiriją ir Mesopotamiją bei visus būrius iš Rytų? Kaip, pasak Išganytojo žodžių, sakančių: „Kur bus lavonų, ten sulėks ir maitvanagiai“, suplaukia į šias Jeruzalės vietas ir mums skirtingų dorybių pavyzdžius rodo. Nors balsai ir nevienodi, bet ta pati religija. Giedančių chorų kone tiek, kiek skirtingų tautų.“ Vokiškame leidime pateiktas lotyniškas tekstas: „Si servorum et hominum gloriosa professio est, cur Domini et Dei non sit gloriosa confessio? Et Martyrum ubique sepulchra veneramus, et sanctam favillam oculis apponentes, si liceat, etiam ore contingimus, et monumentum in quo Dominus conditus est, quidam existimant negligendum? Si nobis non credimus, credamus saltem diabolo et angelis eius, qui quotiescunque ante illud de obsessis corporibus expelluntur, quasi in conspectu tribunalis CHRISTI stantes contremiscunt, rugiunt, et se dolent crucifixisse, quem timeant. *Et postea*. Quicumque in Gallia fuerit primus, huc properat. Divisus ab orbe nostro Britannus, in religione processerit, occiduo sole dimisso, quaerit locum fama sibi tantum et scripturarum relatione cognitum. Quid referamus Armenios, quid Persas, quid Indiae, quid Aethiopium populos, ipsamque iuxta Aegyptum, fertilem monachorum Pontum et Cappadociam, Syriam Coelen, et Mesopotamiam, cunctaque Orientis examina: Quae iuxta salvatoris eloquium, dicentis: Ubicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur aquilae: concurrunt ad haec loca HIEROSOLYMITANA, et diversarum nobis virtutum specimen ostendunt. Vox quidem dissona, sed una religio. Tot pene psallentium chori, quot gentium diversitates.“ Žr. [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. A. v.

²⁸ Brouria Bitton-Ashkelony, *Encountering the Sacred. The Debate on Christian Pilgrimage in Late Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 2005. Šv. Jeronimo atvejis aptarimas p. 85–97.

į CVIII laišką, kuriame nupasakojama šv. Paulės patirtis Šventojoje Žemėje, nurodo ir Treteris lotyniškojoje pratarmėje.

Kiek atidesnio žvilgsnio verti paratekstai, sukurti Borkovskio – visų pirma vokiška dedikacija princui Vladislavui Vazai ir lotyniškos eilės, kurių pavadinimas – „Dialoginis eilėraštis, parašytas kilmingų jaunuolių, lenkų brolių Jono ir Kristupo Berzevitzių, studijuojančių laisvuosius menus Mainco akademijoje, kol jų vadovas Laurynas Borkovskis, šią knygą apie piligrimystę į Jeruzalę, savo išverstą į vokiečių kalbą, skiria šviesiausiam Vladislavui, šviesiausiojo ir galingiausiojo Zigmanto, Lenkijos ir Švedijos karaliaus, taip pat ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir t. t. kunigaikščio sūnui“ („Carmen dialogicum scriptum a generosis adolescentibus, Ioanne et Christophoro fratribus Berzewitzii, Polonis, bonarum artium in Academia Moguntina studiosis, dum eorum Moderator Laurentius Borkowskii hunc a se Germanice redditum de peregrinatione Hierosolymitana, librum Serenissimo Ladislao, filio Serenissimi et Potentissimi Sigismundi Poloniae et Sueciae Regis, nec non Magni Ducatus Lituaniae, etc. etc. etc. Ducis, dedicaret“)²⁹. Dedikacijoje vertėjas išryškina autoriaus kilmę ir paaiškina, kodėl būsimajam karaliui (ir bet kuriam kitam skaitytojui) šis piligrimystės aprašymas gali būti įdomus ir naudingas:

Viena vertus, man nereikia bijoti dėl kokių nors įtarimų, nes ši istorija yra daugelio nesenoje atmintyje. Tačiau, kita vertus, jeigu būčiau neteisingai apkaltintas arba paikos minios įtariamais, neabejotinai vilčiausi ir guodžiančiai tikėčiausi, kad pagalba [Radvilai Našlaitėliui – E.T.] ir jo autoritetas apgins ir apsaugos mane nuo nemalonės. [...] aš su didžiausiu atsidavimu dedikuju tokį darbėlį Jūsų Karalaitiškajai Didenybei, nes, mano nuomone, turiu pakankamų ir svarbių priežasčių. Mat istorija, kaip gerai ir išmintingai pastebėjo Diodoras Sicilietis, yra žymių vyrų dorybės sergėtoja³⁰, todėl atrodė tinkama šią mano knygelę, kurioje, be kitų romėniškų dorybių, drąsa ir narsa minėtas kilmingasis kunigaikštis ir hercogas yra apsiaustas ir paveiktas, nuolankiai dedikuoti ne kam kitam, bet Jūsų Karalaitiškajai Didenybei, ir ypač dėl to, kad istorija yra ne tik kilmingų žmonių drąsų ir dorų

²⁹ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. A₁–A₂ v..

³⁰ Diodoras Sicilietis (Diodorus Siculus, Diodoros Sikeliotes, I a. prieš Kr.) – senovės graikų istorikas, žinomas dėl universaliosios istorijos *Bibliotheca historica*. Cituojama vieta iš minimo veikalo (1.2.).

žygių globėja ir sergėtoja, kaip minėta, bet ir amžina puoselėtoja ir ugdytoja. Taip pat Ciceronas antrojoje [knygoje] *Apie Oratorių* vadina ją *Gyvenimo Mokytoja*³¹, prieš kurią, tarsi geras pavyzdys ir gyvas veidrodis, turėtų puoštis ir dailintis. Ir turėtų dabar žiūrėti į įvairias istorijas, pasak Livijaus nurodymų, *visus pamonkančius pavyzdžius aiškiai išdėstytus matyti, kad pasirinktum katruo iš jų pats ir tavo Respublika sektų*³², [ir] daug maloniau ir dailiau būtų Jūsų Karalaitiškajai Didenybei skaityti vietines, net kraštiečių istorijas, kurių mes klausomės su ypatingu užsidegimu ir prierašumu ir kurios giliau įsirėžia į mūsų širdis, kursto ir motyvuoja drąsiai ir rimtai imituoti. Ypač naudingi ir pravartūs atkartojimui yra drąsūs ir narsūs kilmingų asmenų poelgiai pasaulio akivaizdoje, pasak žinomo posakio³³: *taigi liaudžiai telieka galingųjų pavyzdžiai*.³⁴

Radvilos Našlaitėlio piligrimystės aprašymas vertinamas pasitelkiant humanistinę-ciceronišką istorijos sampratą, neatsiejamą nuo moralinio

³¹ Ciceronas, *De Oratore*, 2.36.

³² Titas Livijus, *Ab urbe condita*, 1.10.

³³ Klaudijanas, *De consulatu Stilichonis*, I.168.

³⁴ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. A₃ r. „Eines theils zwar, hab ich mich keines verdachts zubefahren, darumb daß diese Geschichte, noch bey vielen in frischer gedachtnuß ist. Andern theils aber, solte ich under und bey dem unverständigen Pöbel in crimen, oder auch suspicionem falsi gerahten, so binn ich ungezweifelter Hoffnung, und tröstlicher Zuversicht, es werde mich für [vor] disem schandflecken schützen, und retten, das ansehen respect und autoritet des Durchleucht. [...] ich aber E. F. D. solches Wercklein underthanigst dedicir, dessen hab ich meines erachtens genugsame, und erhebliche Ersachen. Dann weil die Historia, wie der Diodorus Siculus, wol unnd weißlich vermerckt hatt, ist φυλακὴ τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, *custos illustrium virorum virtutis*, hatt sichs gebühren wollen, diß mein Büchleia, darinnen des obgemelten H. F. und H. dapffer und kühnmütigkeit neben andern dergleichen rümlichen Tugenden angezogen und gerührt werden, niemand anders, dann E. F. D. gehorsamlich zuzuschreiben: und daß umb so viel desto mehr, dieweil die Historia nit allein ist ein Erhalterin, und Bewarerin füraehmer Leut dapfferer und tugendisamer Thaten, wie gemeldt, sonder auch eine zu ewigen Zeitten Fortpflantzerin und Außbreiterin. Also nennet sie Cicero 2. de Orat. Magistrum Vitae, an welcher gleichsam, als an einen Fürbildt, und lebendigem Spiegel, man sich außbüßzen und schmücken solle. Unnd so man nun in allerhandt Historien nach anweisung des Livij soll, omnis exempli documenta in illustri posita intueri, ut inde tibi tuaeque Reip. quod imitere, capias, wie viel genüglicher und anmütiger würd das E. F. D. seyn in inlandischen, ja inheymischen Geschichten zu lesen: welche gleich wie wir mit sonderlicher affection, und zuneygung anhören, also auch uns tieffer in das Hertzschneiden, und zu dapfferer und ernstlicher nachfolg anstecken und forthtreiben? Zu welchem antrieb insonders fürderlich und dienlich seynd hoher und vor der Welt angesehener Personen, dapffere unnd kühnliche Thaten, laut des gemeyned Verss: Scilicet in vulgus maneant exempla potentum.“

matmens³⁵. Renesanso humanistai išskėlė istorijos ir jos rašymo (*ars historica*) vaidmenį, mokymasis iš istorijų buvo traktuojamas svarbia valdovų edukacijos dalimi. Pavyzdžiui, žymus Paduvos gydytojas Michele Savonarola (1385–1468) tekste, dedikuotame Feraros kunigaikščiui, taip pat pabrėžė ne tik skaitymo malonumą, bet ir istorijos kaip mokytojos funkciją, tad rekomendavo, kad valdovui į jam suprantamą kalbą būtų verčiami pasakojimai apie nusipelnusiųjų poelgius bei darbus, garsiai skaitomi ir net įsidėmėtini mintinai³⁶. Pats Borkovskis dedikacijos pabaigoje rašė, kad vertimas reikalingas ne dėl to, kad lenkiškasis (vadinasi, rankraštinis) ar lotyniškasis tekstai nebūtų svarbūs, „bet pirmiausia todėl, kad tokį dalyką vokiškai, kaip gimtąją kalbą, bus maloniau skaityti“.³⁷ Apie tai savo pamoksluose kalbėjo ir Petras Skarga: „Didelis tai menas – valdyti žmones, o kaip jį gali išmanyti tas, kuris jo nesimokė? Apie išmintingą žmogų kalba Šventasis Raštas: „Išminčius tyrinėja visų senųjų išmintį“ (Sir 39,1). Nes daugiausia [išminties įgyjame] iš knygų skaitymo ir to, kas prieš mus buvo, tai yra istorijos.“³⁸ Tad Borkovskis, ragindamas princą (ir bet kurį skaitytoją) mokytis iš Radvilos sukaupų žinių ir jo elgesį imti pavyzdžiu, suteikė piligrimystės aprašymui literatūrinio veidrodžio (šiuo atveju „valdovų veidrodžio“, *speculum principum*) intenciją. Dedikacija nepakeičia piligriminės kelionės aprašymo žanro, tačiau pabrėžia edukacinę jo funkciją.

„Dialoginiame eilėraštyje“ („Carmen dialogicum“) išaukštinamas Radvilos Našlaitėlio asmuo ir Vazų giminė bei jos herbas, kurio atvaizdas taip pat pridėtas. Aštuoniasdešimt šešių eilučių tekstą sudaro Kristupo ir Jono pokalbis – jaunėlis kreipiasi į brolių ir klausia, kas toji knyga, kurią taip dažnai rankose laiko jų vadovas Borkovskis, o Jono atsakyme įvardijama ir knygos reikšmė:

³⁵ Apie istorijos sampratą žr. Rimvydas Petrauskas, „Istoriškumas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 207–217.

³⁶ Chiara Crisciani, „Histories, Stories, Exempla, and Anecdotes: Michele Savonarola from Latin to Vernacular“, in: *Historia: Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, edited by Gianna Pomata, Nancy G. Siraisi, Cambridge, MA: MIT Press, 2005, p. 297–324.

³⁷ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. A₃ v. „[...] sondern und zufferdest darumb, daß solches in Teutscher, als mütterlicher Sprach, lieblicher wirt sehn seyn zu verlesen, fürnemlich.“

³⁸ Petras Skarga, *Seimo pamokslai. Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*, iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė ir Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 54.

Nes čia pamatysi, kokia meile įžiebęs širdį,
 Nukreipti akis į garsias žemes,
 Tėvų ir Kristaus šventas vietas apžiūrėti
 Siekė pats herojus Radvila, didikų šviesulys,
 Herojus, ne paskutinė Sarmatų tautos šlovė.
 Kad galėtų žengti įkandin jo pėdsakais
 Ir vangų pamaldumą uždegti senovine liepsna,
 Jei kartais kas nors, pagautas pamaldaus jausmo,
 Panorėtų leistis į tolimą kelią ir pats pamatyti Jeruzalės griuvėsius,
 Ir Dievo kančias garsia aimana minėti,
 Ir sužadinti kokią nors dorybę Rytų žemėse.
 Tokia, brolau, yra gražiosios knygos tikroji idėja.³⁹

Radvilos asmuo pateikiamas kaip moralinis autoritetas, kurio pavyzdžiu ši knyga – piligriminis aprašymas – gali padėti sekti. Treteris savo prakalboje akcentuoja fizinės piligrimystės naudą ir, beje, taip pat net kelis kartus referuoja į Ciceroną, tačiau kitu tikslu – siekdamas pabrėžti, kad net ir žymusis oratorius, studijuodamas Atėnuose, lankė ir siekė pažinti istorines vietas⁴⁰. Borkovskis nesikartoja, bet pateikia naujų argumentų, kuo veikalas skaitytojui naudingas.

Galiausiai kyla klausimas, kokiame skaitytojui skirtas šis vokiškasis leidimas. Greičiausiai vertimo poreikis kilo kreipiantis į vokiškai kalbančią ATR bendruomenę, ypač – tikybiniu atžvilgiu mišrų Varmės kraštą. Tačiau manytina, kad Borkovskis siekė atkreipti ir Mainco akademinės bendruomenės dėmesį. 1603 m. leidime, po vokiško Radvilos kelionės aprašymo ir prieš lotynišką liturginę dalį, įterptas lotyniškas tekstas:

³⁹ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. A². „Namque hic cernere erit, quali succensus amore / Pectus, in auditas oculos producere terras, / Et coram loca sancta Patrum Christique tueri / Tentarit Procerum lux Radzivilius Heros, / Heros Sarmaticae non ultima gloria gentis: / Quaque eius premere ingrediens vestigia possit, / Et tardam ex veteri pietatem accendere flamma, / Si quem fortè pio correptum in dissita motu / Ire iuvet, Solymaeque ipsum spectare ruinas, / Divinosque alto gemitu memorare labores, / Atque aliquam Eois virtutem accersere terris. / Haec, frater, pulcri est melior sententia libri.“

⁴⁰ Turima omenyje Cicerono knyga *Apie gėrio ir blogio ribas* (*De finibus bonorum et malorum*), penkta dalis.

Kad matytųsi, kaip teisingai šviesiausiasis kunigaikštis Radvila šioje savo piligrimystėje į Jeruzalę visada norėjo keliauti su nedidele palyda, kukliu apdaru, slėpdamas turtus ir titulą, čia galiu pridėti istoriją iš Mainco miesto, kurio akademijoje dabar viešiu, ją ir Marijonas Škotas, ir Lambertas Šafnaburgietis papasakojo apie pamaldžius ir dorus kunigaikščius bei vyskopus, kurie 1063 Viešpaties įsikūnijimo metais įvykdę piligrimystę į Jeruzalę su pernelyg gausia ir puošnia raitelių palyda, dar didesne prabanga ir daugybe krovinių nukreipė į save barbarų neapykantą ir arabų plėšikavimus, taip kad iš septynių tūkstančių žmonių vos du tūkstančiai ištrūko. Ir turbūt iš viso nei vienas nebūtų pabėgęs, jei dieviškoji Apvaizda nebūtų jiems į pagalbą pakvietusi vieno turkų kunigaikščio. Bet pasižiūrėk [pačius šiuos] autorius.⁴¹

Borkovskis omenyje turi 1064–1065 m. vykusią masinę kelionę į Jeruzalę, dar vadinamą Didžiąja vokiečių piligrimyste. Daugiausia duomenų apie ją pateikia minėtieji metraštininkai Marijonas Škotas (Marianus Scottus, 1028–1082 / 1083)⁴² ir Lambertas Hersfeldietis (arba Šafnaburgietis, Lambertus Schafnaburgensis, Lampert von Hersfeld, 1028–1081/1082)⁴³. Pasakojama apie didžiulio masto pilgriminę kelionę (Škotas nurodo, kad keliavo daugiau nei 7 000 žmonių), vadovaujamą aukštų bažnyčios pareigūnų⁴⁴. Kelionė baigėsi tragedija – užpuolus arabų raiteliams, tik nedidelė dalis piligrimų liko

⁴¹ [Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt...*, I. LI₃r (p. 275). „Ut appareat, quam recte Illustrissimus Dux Radzivilius suam hanc Hierosolymitanam peregrinationem, raro comitatu, modesto habitu, opibus ac dignitate occultata, constans obire voluerit, apponerem hic ex Moguntinae urbis, in cuius Academia nunc versor historiis narrationem, quam et Marianus Scotus narravit, et Lambertus Schafnaburgensis, de piis bonisque Principibus et Episcopis, qui Anno Dominicæ incarnationis 1063 Hierosolymam peregrinati, nimium numero et splendido equitatu, maioreque opulentia, et impedimentorum copia, Barbarorum in se invidiam, et Arabum latrocinia concitarunt: ita ut e septem hominum millibus, vix evaserint duo millia: et ne unus quidem ex omnibus forsitan evasisset, nisi Turcicum quendam Principem ad opem illis ferendam excitasset divina bonitas. Sed Authores consule.“

⁴² [Marianus Scotus], „Mariani Scotti chronicon a. 1–1082“, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)*, edidit Georg Waitz, 1844, t. 5, p. 481–568. Prieiga internetu: <<https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/static/html/EXTERN/G7LDB/co22.html>>.

⁴³ [Lamberti Schafnaburgensis], „De rebus gestis germanorum“, in: *Germanicarum rerum quatuor celebriores vetustioresque chronographi*, Francoforti ad Moenum: Georgium Corvinum, Sigismundum Feyrabend et Haeredes Wigandi Galli, 1566, I. 168r–224v.

⁴⁴ [Marianus Scotus], *op. cit.*, p. 558–559.

gyvi ir saugiai aplankė Šventąją Žemę⁴⁵. Svarbu tai, kad kronikų autoriai pabrėžė pačių piligrimų kaltę, kurie „labai neapgalvotai demonstravo savo turtų gausą tautoms, pro kurias keliavo“ („magnitudinem opum suarum gentibus per quas iter habebant inconsultius ostentarent“)⁴⁶. Net viduramžiniuose piligrimų aprašymuose ir patarimų knygose galima rasti perspėjimų, kad kilmingieji saugotų savo tikrąją tapatybę, nesišvaistytų turtais ir nesukeltų pavojaus gyvybei. Tad panašu, kad šis komentaras ne tiek gina kunigaikščio elgesį, bet siekia susieti tekste aprašomus dalykus su gerai žinoma miesto istorija, vietiniu kontekstu. Tai patvirtina ir dedikacijoje nurodomi autoriai – be Šventraščio ir tokių antikinių autorių kaip Ciceronas, Diodoras Sicilietis ar Klaudijanas, cituojama Einhardo Karolio Didžiojo biografija ir Publijaus Kornelijaus Tacito *Germanija*. Manytina, kad tokiu būdu Borkovskis siekė parodyti savo apsiskaitymą ir išsilavinimą, kuris darytų įspūdį Mainco ir didesnei vokiškai auditorijai.

Vis tik kol kas sunku pasakyti, kiek populiarius buvo vokiškasis leidimas tuose kraštuose, tačiau jis tikrai buvo skaitomas ir pastebėtas – pirmiausia tai liudija kunigaikščio teksto įtraukimas į jau aptartą 1609 m. kelionių antologiją. Taip pat egzempliorius žinomas ir Mainco karmelitų vienuolyno bibliotekoje⁴⁷. Kunigaikščio knyga vokiečių kalba nurodyta vienos žymiausių ankstyvųjų Naujųjų laikų Heidelbergo rūmų bibliotekos (*Bibliotheca Palatina*) inventoriuje⁴⁸. Ne tik intelektualę, bet ir materialią knygos vertę liudija užuominos, kad ji, išleista *in quarto* formatu, papuošta „žalio šilko juostelėmis“ (*con nastri di seta verde*).

⁴⁵ Miniai įžengus į arabų valdas, žmones užpuolė raiteliai. Pilgrimai manė esant bedieviška gintis savomis rankomis ir ginklais, todėl daug žmonių žuvo. Daliai maldininkų pavyko pabėgti ir įsitvirtinti šalia esančiame kaime. Persekiotojai siekė piligrimus palenkti badu ir nuovargiu, bet trečią dieną arabų princams pavyko įsiveržti pas vyskopus, kuriems, grasindami mirtimi, liepė pasiduoti. Jie pradėjo priešintis ir su likusių maldininkų pagalba nuo įtvirtinimų atstūmė arabų raitelius. Suirutės metu piligrimus pasiekė pasiuntinys, kuris perdavė, jog jų išvaduoti atvyksta babilonų karalius su savo armija. Valdovas sumušė užpuolikus, buvo sutarta išpirka ir karalius maldininkams paskyrė raitelių būrį, kuris saugiai palydėjo iki Jeruzalės ir atgal.

⁴⁶ [Lamberti Schafnaburgensis], *op. cit.*, p. 180r.

⁴⁷ Annelen Ottermann, *Die Mainzer Karmelitenbibliothek: Spurensuche – Spurensicherung – Spurendeutung*, 2 überarb. Aufl., Berlin: Logos, 2018, p. 598.

⁴⁸ *Bibliotheca Apostolica Vaticana: Inventario dei libri stampati palatino-vaticani*, t. 2, d. 2, ed. per ordine di S.S. Leone XIII P.M. da Enrico Stevenson Giuniore, 1891, p. 30 (įrašo numeris 2078). Veikalas priskirtas vokiečių knygoms (*libri Tedeschi*). Vykstant Trisdešimties metų karui, knygų kolekcijos geidė popiežius Grigalius XV (valdė 1621–1623), norėjęs įtraukti rinkinius į Vatikano biblioteką. Katalikų lygai įvykdžius sėkmingą Heidelbergo apgultį 1622 m., rankraščiai bei knygos kaip trofėjus buvo išsiųsti į Romą.

Radvilos Našlaitėlio pilgriminės kelionės aprašymas dažnai įvardijamas kaip itin populiarus, tačiau ne visuomet aišku, kas šį tekstą skaitė ir kaip plačiai jis buvo pasklidęs. Vertimų ir perleidimų analizė leidžia kiek konkrečiau apmąstyti šį klausimą. Borkovskio ir 1609 m. kelionių antologijos sudarytojo Mikalojaus Rotho dedikacijose pateikiamos panašios, bet vis tik skirtingos priežastys, kuo šis tekstas patraukia. Borkovskiui tai piligrimystės svarbos ir naudos įrodymas, praktinis kelionės vadovas. Rothas, susipažinęs su įvairiais kelionių aprašymais, galėjo įvertinti Radvilos teksto originalumą, didiko pastabumą, aprašomų įvykių vienalaikiškumą. Viduramžiais pilgrimystės aprašymų žanras buvo nusistovėjęs, jam būdingas ankstesnių autorių atkartojimas ir autoritetų citatos. Tačiau Radvila Našlaitėlis priklauso jau ankstyvųjų Naujųjų laikų keliautojams, išsilavinusiems, smalsiems ir religingiems humanistams, kurie nenori kartotis ir rašyti nepatikrintų dalykų: „noriu tau pabrėžti, kad [apie kelionę – E. T.] išdėščiau ne kaip istorikai. Su jais nesileidžiu į ginčus ir nepaneigiu kai kurių jų tvirtinimų, nors tai, ką savo akimis mačiau, labai mažai tesutampa su aprašymais. [...] Pridėjau ir tai, ką iš kitų buvau išgirdęs, tik šykščiai, nes neturėjau tikslo platinti kitų pasakojimus.“⁴⁹ Kaip matyti ir iš Rotho pratarmės, skaitytojai ir rinką išmanantys knygų leidėjai kreipė dėmesį į aprašymo autentiškumą ir jį vertino.

Vertimo dedikacijoje ir poetiniame dialoge princui Vladislovui Vazai taip pat išryškėjo nauja, Treterio tekste neakcentuota tema – Radvila Našlaitėlis kaip pavyzdinis krikščionis kunigaikštis. Borkovskis pilgrimystės aprašymą kviečia skaityti kaip imituoti vertą tekstą – taip iškeldamas Radvilos autoritetą ir suteikdamas knygai naują intenciją.

Galiausiai manytina, kad vertimas buvo orientuotas ne tik į ATR vokiškai kalbančią auditoriją. Treteris mini, kad knyga buvo pirmiausia skirta savos tautos žmonėms, bet pamačius jos naudą nuspręsta parengti lotynišką leidimą⁵⁰.

⁴⁹ Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, p. 233. Originale nurodoma: „quod denuo tibi insinuandum existimo, Historicorum more eam pertractavi, cum quibus in certamen non descendo: neque res eorum nonnullas refuto, quae cum scriptis illorum, prout coram inspexi, minime concordant. [...] Quae vero ab aliis auditione accepi, ea quoque, sed parce tamen addidi. Neque enim relationes aliorum disseminare mihi propositum.“ ([Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis], *Hierosolymitana peregrinatio Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili*, Braunsbergae: Georg Schönfels, 1601, p. Nn3^r, 285).

⁵⁰ *Ibid.*, p. 29.

Manytina, kad panašiai galėjo būti ir su vokišku tekstu – Borkovskiui viešint Mainco akademijoje ir bendraujant su leidėjais, siekta atkreipti jų dėmesį, knygą padaryti patrauklią išsilavinusiai intelektualų ir kitai vokiškai kalbančiai bendruomenei.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Alexandrowicz Stanisław, „Peregrynacja do Ziemi Świętej księcia Radziwiłła Sierotki. Czas powstania rękopisu“, in: *Ars Historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. Marian Biskup, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1976, p. 585–601.
- Antanavičius Darius, „Plantinus ubique Plantinus: nauji faktai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Jeruzalę“ 1601 ir 1614 m. leidimų istorijai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2023, Nr. 1, p. 35–84.
- Bitton-Ashkelony Brouria, *Encountering the Sacred. The Debate on Christian Pilgrimage in Late Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 2005.
- Crisiani Chiara, „Histories, Stories, Exempla, and Anecdotes: Michele Savonarola from Latin to Vernacular“, in: *Historia: Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, edited by Gianna Pomata, Nancy G. Siraisi, Cambridge, MA: MIT Press, 2005, p. 297–324.
- Febvre Lucien, Martin Henri-Jean, *The Coming of the Book: The Impact of Printing, 1450–1800*, ser. *Foundations of history library*, translated by David Elwyn Gerard, Atlantic Highlands, N. J.: Humanities Press, 1976.
- The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala. Indexes = Indeksy. Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, edited by / opracowali Michał Spandowski, Sławomir Szyller, Warszawa-Uppsala: Biblioteka Narodowa; Uppsala Universitetsbibliotek, 2007, t. 2.
- Kempa Tomasz, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616): wojewoda wileński*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000.
- Ottermann Annelen, *Die Mainzer Karmelitenbibliothek: Spurensuche – Spurensicherung – Spurendeutung*, 2 überarb. Aufl., Berlin: Logos, 2018.
- Petrauskas Rimvydas, „Istoriškumas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 207–217.
- Hierozolimska Processia. W Kosciele Chwalebego Grobu Pana Iezusowego zwycayna. Przy Obchodzeniv Kaplic, Oltarzów, y inszych mieysc swietych, na ktorych Zbawiciel trudząc się, y krew S. przelewaiąc, Zbawienie ludzkie odprawował. Wzięta z ksiąg Hierozolimskiej Peregrynacyey albo Pielgrzymowania lasnie Woelmożne Pana Mikolaia Chrzyštofa Radziwiła na Ołyce y Nieświeżu Książęcia. &c &c. Gwoli nabożnym ludziom, a mianowicie Bractwom Kompassyiey Zbawiciela naszego, y Processiom ich, Przełożona*, Kraków: w drukarniey Lazarzowey, 1607.

- [Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis], *Hierosolymitana peregrinatio Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili, Braunsbergae: Georg Schönfels, 1601.*
- [Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis], *Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili ducis Olicae et Niesvisii palatini Vlnensis militis Ierosolymitani etc. primum a Thoma Tretero custode Varmiensi ex Polonico sermone in Latinum translata, nunc varie aucta et correctius in lucem edita, Antverpiae: ex officina Plantiniana apud viduam et filios Ioannis Moreti, 1614.*
- [Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis], *Jüngst geschehene Hierosolymitanische Reyse und Wegfahrt. Des Durchleuchtigen, Hochgebornen Fürsten unnd Herren, Herrn Nicolai Christophori Radzivili, Hertzogen in Oliko unnd Nyeswiesz, Grafen in Szyllowick und Myr, &c.: Welche in vier Sendschreiben begriffen, darinn sehr nützlich, lustige und seltzame ding, im Heiligen und Egyptischen Landt: in vielen Jnseln, auff dem Meer und Nilo, von den Christen, Türcken, Arabern und anderer allerhand jetziger Zeit Sachen zu ersehen, Meyntz: Lippen, 1603.*
- Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę, iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1990*
- [Radvila Mikalojus Kristupas Našlaitėlis], *Peregrinacia abo pielgrzymowanie do Ziemi Świętej, w Kraków: w drukarni Symona Kęmpiniusa, 1607.*
- Reyßbuch deß Heyligen Lands, Das ist Ein gründtliche beschreibung aller und jeder Meer und Bilgerfahrten zum heyligen Lande, so bißhero, in zeit dasselbig von den Ungläubigen erobert und inn gehabt, [...] zu wider Eroberung deren Land, [...] von vielen [...] Geistlichs und Weltlichs Standts Herren, zu Wasser und Land vorgenommen, ins Werck gericht, und durch wunderbarlich Abentheuwr, auch unglaublich grosse Gefahr, Leibs und Guts vollnbracht, ander Theil, Franckfort am Mayn: Roth, 1609.*
- Reyßbuch deß heyligen Lands: Das ist Ein grundtliche beschreibung aller vnd jeder Meer vnd Bilgerfahrten zum heyligen Lande, so bißhero, in zeit dasselbig von den Vngläubigen erobert vnd inn gehabt, beyde mit bewehrter Hand vnd Kriegßmacht, zu wider erobierung deren Land [...] von vielen Fürsten [...] und andern fürtrefflichen [...] geistlichs und weltlichs Stands Herren, zu Wasser vnd Land vorgenommen. Franckfort am Mayn: durch Johann Feyerabendt: in verlegung Sigmundt Feyrabendts, 1584.*
- [Schafnaburgensis Lambertus], „De rebus gestis Germanorum“, in: *Germanicarum rerum quatuor celebriores vetustioresque chronographi*, Francoforti ad Moenum: Georgium Corvinum, Sigismundum Feyrabend et Haeredes Wigandi Galli, 1566, l. 168r–224v.
- [Schwallarten Johan], *Eine neue Reisebeschreibung von Teutschland aus nach Constantinopel und Jerusalem etc.*, Nürnberg: Johann Lantzenberger, 1608.
- [Schweigger Salomon], *Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg: Johann Lantzenberger, 1608.
- [Scotus Marianus], „Mariani Scotti chronicon a. 1–1082“, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio)*, edidit Georg Waitz, 1844, t. 5, p. 481–568. Prieiga internetu: < <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/static/html/EXTERN/G7LDB/co22.html>>.
- Simon Anne, *Sigmund Feyerabend's Das Reyßbuch deß heyligen Lands. A Study in Printing and Literary History*, Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1998.

Skarga Petras, *Seimo pamokslai. Kvietimas atgailauti Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams*, iš lenkų kalbos vertė Viktorija Vaitkevičiūtė ir Eugenija Ulčinė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

Szabolcs Barlay Ödön, „Egy humanista politikus pályakezdése – Berzeviczy Márton“, in: *Irodalom és ideológia a 16-17 Században*, edited by Béla Varjas, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987, p. 135–150.

Veress Endre, *Berzeviczy Márton (1538–1596)*, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1911.

Volanas Andrius, „Panegirika šviesiausiam valdovui ponui Mikalojui Kristupui Radvilai, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, Trakų vaivada, Myro ir Šidloveco grafui, ir t. t. ir t. t.“, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinė, in: *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 241–275.

The Pilgrimage Account of Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis: German Edition (1603)

Summary

The article analyzes the first German translation (1603) of the description of the pilgrimage of Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (pl. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka“, 1549–1616). The pilgrimage of Radvila to Jerusalem, which occurred between 1582 and 1584, attracted significant public interest. It is believed that the duke wrote down his account of the pilgrimage around 1590–1591, after which the manuscript circulated in copies. The distant holy sites, customs, and exotic nature of Egypt, along with the challenging conditions and perils faced by travelers, intrigued readers of various professions and religions. Consequently, the first edition of the pilgrimage account, titled ‘Hierosolymitana peregrinatio,’ emerged in 1601. The text’s popularity and the aspiration to disseminate it are evidenced by the subsequent translations. A German edition was published in Mainz just two years later (1603), followed by Polish translations of the pilgrimage description and the liturgy of the daily procession in the Basilica of the Holy Sepulchre in two separate books in 1607. The translator of German edition, Laurentius Borkowski (Laurentius a Borcken), accompanied the sons of Márton Berzeviczy, a confidant of King Stephen Bator, on a study trip and translated the text, which was then published in Mainz. It appeared in the catalog of the Frankfurt Book Fair of the same year. This text, which has not yet received attention from researchers, is primarily interesting due to its publishing history and paratexts. Laurentius Borkowski dedicated the translation to the young prince, the future king Władysław IV Vasa (1595–1648). By explaining why the description of the pilgrimage would be interesting and useful for the young ruler, Borkowski provides a better understanding of how the text was received at that time. The article also discusses ‘The Dialogic Verse’ (*Carmen dialogicum*), a poetic conversation in Latin between the brothers John and Christophor, in which Radziwiłł the Orphan and the entire Vasa family are exalted. Finally, the aim is to identify the audience for which this translation was intended. While it appears to have been intended for the German-speaking population of the Polish–Lithuanian Commonwealth, the translator’s comment at the end of the text, which links the duke’s trip to the Great German Pilgrimage

(1064–1065), also suggests an effort to garner the attention of the academic community in Mainz or even broader.

KEYWORDS: Mikołaj Krzysztof Radziwiłł the Orphan; pilgrimage; Jerusalem; translation; German language; Grand Duchy of Lithuania.

Gauta 2023 05 16

Priimta 2023 06 16